

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 – ΧΡΗΜΑ

Αιχμάλωτοι πολέμου και ! "μ#%\$"& '

Στην διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, οι γερμανικές αρχές σεβάστηκαν μόνο τους αιχμάλωτους πολέμου από δυτικές χώρες. Ενώ τους Σλάβους στρατιώτες, τους Ρωμά, και βέβαια τους Εβραίους, τους ξεκλήριζαν όποτε και όταν ήθελαν, τους Βρετανούς, Καναδούς, Αμερικανούς και Γάλλους αιχμάλωτους στρατιώτες τους σεβάστηκαν, τηρώντας το πνεύμα και το γράμμα της Συνθήκης της Γενεύης.

Το 1941, ο R. Radford, αξιωματικός του Βρετανικού Στρατού, συνελήφθη από την Βέρμαχτ (τον γερμανικό στρατό ξηράς) και κατέληξε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης δυτικών αιχμαλώτων πολέμου. Όταν ο πόλεμος τελείωσε, ο Radford έκατσε και κατέγραψε ένα πολύ ενδιαφέρον οικονομικό φαινόμενο, όπως το έζησε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης όπου παρέμεινε μέχρι το τέλος του πολέμου.

Στα στρατόπεδό του οι κρατούμενοι διαφορετικής εθνικής προέλευσης έμεναν σε διαφορετικά κτήρια μεταξύ των οποίων ήταν, συνήθως, ελεύθεροι να κυκλοφορούν. Όπως συνέβαινε με όλους τους επίσημους αιχμαλώτους πολέμου, ο Ερυθρός Σταυρός (από τη βάση του στην Ελβετία) επέβλεπε τις συνθήκες διαβίωσής τους και ανά τακτά χρονικά διαστήματα τους προμήθευε με δέματα. Τα δέματα αυτά περιείχαν τρόφιμα, τσιγάρα, λίγο καφέ, τσαΐ, που και που καμιά σοκολάτα κοκ.

Η ημέρα παραλαβής των δεμάτων του Ερυθρού Σταυρού ήταν ημέρα χαράς για τους αιχμάλωτους. Σύμφωνα με τον Radford, τα δέματα ήταν ίδια για όλους. Δεν ήταν όμως ίδιες και οι προτιμήσεις τους! Οι πρώτοι που διέκριναν την ευκαιρία να κερδίσουν καθιερώνοντας συστηματικές ανταλλαγές αγαθών μεταξύ των αιχμαλώτων διαφορετικών εθνικοτήτων ήταν κάποιοι «ξύπνιοι» γάλλοι αιχμάλωτοι. Σκέφτηκαν να εκμεταλλευτούν το γεγονός ότι ο μέσος γάλλος λατρεύει τον καφέ και δεν πολυνοιάζεται για το τσαΐ, ενώ ο μέσος Άγγλος αντίθετα δεν μπορεί να ζήσει χωρίς τσαΐ. Έτσι, κάθε φορά που ερχόντουσαν τα δέματα του Ερυθρού Σταυρού, οι επιτήδριοι «έμποροι» πλησιάζαν τους συμπατριώτες τους γάλλους, «δανείζονταν» από αυτούς το τσαΐ που περιείχε το δέμα τους, υποσχόμενοι μια ποσότητα καφέ, πήγαιναν στο κτήριο των βρετανών αιχμαλώτων, αντάλλασσαν το τσαΐ με καφέ τον οποίο κατόπιν επέστρεφαν στους γάλλους συμπατριώτες τους, όπως τους είχαν υποσχεθεί. Γιατί το έκαναν; Επειδή κράταγαν οι ίδιοι μια «προμήθεια» σε τσαΐ ή καφέ, π.χ. ένα 5%, για τις «υπηρεσίες» που προσέφεραν.

Στην γλώσσα των οικονομολόγων, αυτό που έκαναν οι γάλλοι «έμποροι» ονομάζεται **αρμπιπράζ** – δηλαδή, το να αγοράζεις πιο φτηνά απ' ότι πουλάς. Στο παράδειγμά μας, ουσιαστικά, οι επιτήδριοι γάλλοι έπαιρναν από τους άγγλους πιο πολύ καφέ από αυτόν που επέστρεφαν στους συμπατριώτες τους, με

αντάλλαγμα το τσάι που τους είχαν «δανειστεί» - ήταν σαν «αγόραζαν» το τσάι των συμπατριωτών τους πιο φτηνά (περίπου 5% φθηνότερα) απ' ότι το «πουλούσαν» στους Βρετανούς. Έτσι, τους έμενε «κέρδος» (ανταλλακτική υπερ-αξία) της τάξης του 5%.

Προφανώς, όσο πιο πολλοί έμποροι έκαναν αυτή την «δουλειά», τόσο μεγαλύτερος ο ανταγωνισμός μεταξύ τους και, συνεπώς, τόσο πιο χαμηλό το ποσοστό κέρδους τους. Αν το σκεφτείς, για να πείσει π.χ. ο Πασκάλ, που αργοπορημένος εισήλθε στην «αγορά», τους συμπατριώτες του να δίνουν σε αυτό το τσάι τους (και όχι στους άλλους «εμπόρους»), αναγκαζόταν να τους προσφέρει πιο πολύ καφέ απ' ότι οι άλλοι «έμποροι» για την ίδια ποσότητα τσαγιού. Αυτό αντιστοιχούσε στο να τους προσφέρει υψηλότερη «τιμή» για το τσάι τους (εκφρασμένη σε γραμμάρια καφέ), κάτι που μείωνε το δικό του κέρδος.

Να λοιπόν που, όπως στα μεγάλα χρηματιστήρια του κόσμου, έτσι και στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Radford, ο ανταγωνισμός μεταξύ μεσαζόντων, μεταξύ εμπόρων, μείωνε το περιθώριο για αρμπιτράζ.

Τα τσιγάρα ως μέτρο ανταλλακτικών αξιών

Πολύ γρήγορα οι συναλλαγές στο στρατόπεδο επεκτάθηκαν και στα άλλα αγαθά και σχεδόν όλοι οι αιχμάλωτοι πολέμου άρχισαν να συμμετέχουν σε αυτή την «αυθόρμητη» πολυεθνική αγορά προσπαθώντας ο καθένας να αποκτήσει όσες πιο πολλές ανέσεις μπορούσε μέσα στις αντίξοες συνθήκες του στρατοπέδου.

Με την ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ συγκρατούμενων, γρήγορα επήλθε μια ισορροπία στις σχετικές τιμές. Εκεί που αρχικά ο καθένας διαπραγματευόταν ξεχωριστά, και ένας αντάλλαξε μια σοκολάτα με 10 γραμμάρια καφέ ενώ κάποιος άλλος μπορεί την ίδια στιγμή να αντάλλαξε μια σοκολάτα με 15 γραμμάρια καφέ, δεν πέρασε πολύς καιρός πριν εξισωθούν οι σχετικές τιμές λίγο-πολύ σε όλο το στρατόπεδο.

Σε αυτή την «εξίσωση» των ανταλλακτικών αξιών, ή των σχετικών τιμών, βοήθησαν έγγραφες ανακοινώσεις που αναρτήθηκαν στις εισόδους των κτηρίων με προσφορές τύπου: «Πουλώ 100 γραμμάρια καφέ για 10 σοκολάτες». Έτσι έγιναν γνωστές σε όλους οι τιμές διαπραγμάτευσης, ακριβώς όπως συμβαίνει σήμερα μέσα από τις οθόνες του Bloomberg στα χρηματιστήρια, στις οποίες εμφανίζονται, σε πραγματικό χρόνο, όλες οι τιμές των μετοχών, των ομολόγων κλπ. Λόγω αυτής της διαφάνειας, και δεδομένου ότι κανείς δεν είχε όρεξη να αγοράζει σε τιμή ανώτερη της ελάχιστης προσφερόμενης, οι τιμές του κάθε αγαθού σταθεροποιήθηκαν σε επίπεδο που ήταν το ίδιο σε όλα τα κτήρια, ανεξαρτήτως εθνότητας και προτιμήσεων των «ενοίκων» τους.

Επειδή οι συναλλαγές περιελάμβαναν πολλά διαφορετικά αγαθά, γίνονταν όλο και πιο περίπλοκες. Για παράδειγμα, ένας Καναδός προσέφερε 100 γραμμάρια καφέ με αντάλλαγμα 10 σοκολάτες. Ένας Γάλλος που ήθελε τον καφέ αλλά δεν

είχε σοκολάτες μπορεί να του έλεγε: «Τον θέλω τον καφέ σου αλλά δεν έχω σοκολάτες. Έχω όμως τσάι. Ξέρω κάποιον Σκοτσέζο στο κτίριο Γ5 που ανταλλάσσει τα 15 γραμμάρια τσάϊ με μια σοκολάτα. Άρα αν σου δώσω 150 γραμμάρια τσάϊ, μου δίνεις τα 100 γραμμάρια καφέ;» Στην αρχή έτσι είχαν τα πράγματα. Γρήγορα όμως επήλθε μια σημαντική αλλαγή: Καθιερώθηκε μια *χρηματική μονάδα* η οποία απλούστευσε τις συναλλαγές.

Ένα από τα αγαθά που ήταν ανάρπαστο στο στρατόπεδο ήταν βέβαια τα τσιγάρα. Από τη μια μεριά, οι καπνιστές έδιναν ότι είχαν και δεν είχαν να τα αποκτήσουν (λόγω του εθισμού τους στη νικοτίνη). Από την άλλη, οι μη καπνιστές, των οποίων τα δέματα περιείχαν και αυτά τσιγάρα, αντάλλασαν τα τσιγάρα (που για αυτούς είχαν μηδενική βιωματική αξία) με σοκολάτες και ό,τι άλλο τους προσέφεραν οι καπνιστές. Συνεπώς τα τσιγάρα, παρόλο που είχαν βιωματική αξία μόνο για τους καπνιστές, απέκτησαν ανταλλακτική αξία για όλους.

Η καθιέρωση σε όλο το στρατόπεδο των τσιγάρων ως μονάδα μέτρησης των ανταλλακτικών αξιών, ή των σχετικών τιμών, ήταν μόνο θέμα χρόνου. Γιατί να προσφέρει ο πωλητής καφέ 10 γραμμάρια για 1 σοκολάτα τη στιγμή που μπορεί αυτοί που ψάχνουν να αγοράσουν καφέ αλλά μην διαθέτουν σοκολάτες, αλλά να διαθέτουν κάτι άλλο αντίστοιχης αξίας; Για παράδειγμα, μπορεί αντί για σοκολάτες οι επίδοξοι αγοραστές καφέ να διέθεταν τσάι, το οποίο ο πωλητής του καφέ να μην το ήθελε. Πιο εύκολο ήταν ο πωλητής του καφέ να εκφράζει την σχετική τιμή, δηλαδή την ανταλλακτική αξία, που προσέφερε σε όρους ενός «άλλου» προϊόντος το οποίο:

- (α) έχει ανθεκτικότητα (δηλαδή δεν ξεραίνεται όπως το ψωμί),
- (β) είναι εύκολο να κουβαληθεί και δεν πιάνει πολύ χώρο,
- (γ) έχει σαφείς και εύκολες υποδιαιρέσεις, και
- (δ) έχει σταθερή ανταλλακτική αξία από άκρου σε άκρο του στρατοπέδου (λόγω της σχετικής σπανιότητας του).

Ποιο προϊόν πληροί όλες αυτές τις προϋποθέσεις στο παράδειγμά μας; Τα τσιγάρα βέβαια. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι τα τσιγάρα αναδεικνύονται ως η ανεπίσημη χρηματική μονάδα σε όλες της φυλακές της υφηλίου. Σύμφωνα λοιπόν με τον Radford, τα τσιγάρα μετατράπηκαν από ένα απλό, καρκινογόνο, «αγαθό» σε ένα «ειδικό» αγαθό του οποίου η ανταλλακτική αξία υπερέκρασε τη βιωματική, την χρηστική, του αξία. Ένα τσιγάρο πλέον είχε τις εξής τρεις οικονομικές ιδιότητες:

- (α) ως πηγή νικοτίνης (κάτι που του προσέδιδε βιωματική ή χρηστική αξία στους καπνιστές, παρόλη την αρνητική επίδραση του στην υγεία τους),
- (β) ως μέσο συναλλαγής και μέτρο εύκολης σύγκρισης τιμών, και
- (γ) ως μέσο αποθήκευσης του «πλούτου» των αιχμαλώτων.

Η τελευταία ιδιότητα (γ) είναι αυτή που συνηγορεί ότι η η ανάδειξη ενός αγαθού ως χρηματική μονάδα οδηγεί στη ριζική αλλαγή του χαρακτήρα του οικονομικού συστήματος. Ο λόγος είναι απλός:

Πριν ένα αγαθό αναδειχθεί σε χρηματική μονάδα, έχουμε αυτό που λέγεται **αντιπραγματισμός**: π.χ. σου δίνω τσάι αν μου δώσεις καφέ. Σε συνθήκες αντιπραγματισμού, *η κάθε συναλλαγή αποτελεί %!(%) * "+, ! μια αγορά και μια πώληση* (από τη στιγμή που και τα δύο μέρη πουλάνε κάτι ο ένας στον άλλο). Όμως, σε μια οικονομία όπου ένα αγαθό λειτουργεί ως χρηματική μονάδα, όπως τα τσιγάρα στο στρατόπεδο του Radford, αυτό παύει να ισχύει. Μπορεί κάλλιστα κάποιος να αγοράσει καφέ χρησιμοποιώντας τσιγάρα για να πληρώσει έναν μη καπνιστή ο οποίος δεν «ξοδεύει» αμέσως τα τσιγάρα που εισέπραξε. Αντίθετα, τα κρατάει με σκοπό να τα χρησιμοποιήσει για μια μελλοντική αγορά ή για να τα δανείσει σε κάποιον κερδίζοντας τόκο. Για αυτόν τα τσιγάρα που πήρε χρησιμεύουν ως μέσο αποταμίευσης, ως ένα εργαλείο που τον βοηθά να συσσωρεύει ανταλλακτική αξία.

Γιατί είναι σημαντικό αυτό; Ο λόγος είναι ότι με την εισαγωγή του χρήματος σε μια οικονομία δημιουργούνται τεράστιες νέες ευκαιρίες, αλλά και κίνδυνοι. Παράδειγμα των ευκαιριών είναι η δυνατότητα αποταμίευσης για την οποία μόλις σου μίλησα. Επί πλέον, όταν κάποιος αποκτά την δυνατότητα να αποταμιεύει αποκτά, παράλληλα και την δυνατότητα να δανείζει – να δημιουργεί χρέος. Όσο για τους κινδύνους, φαντάσου την περίπτωση του αιχμαλώτου πολέμου ο οποίος αποθηκεύει τσιγάρα με στόχο να κάνει κάποια μεγάλη αγορά αργότερα (παράδειγμα αποταμίευσης) όταν ξάφνου ο Ερυθρός Σταυρός στέλνει τόνους τσιγάρα στους κρατούμενους και τα τσιγάρα χάνουν την ανταλλακτική αξία που είχαν, καθώς τώρα δεν σπανίζουν καθόλου. Όλες οι στερήσεις του θα πήγαιναν χαμένες!

Είδες γιατί η δημιουργία νομίσματος βοηθά μεν τις ανταλλαγές αλλά απαιτεί εμπιστοσύνη, πίστη, ότι η ανταλλακτική αξία του νομίσματος θα διατηρηθεί; Δεν είναι τυχαίο ότι η λέξη νόμισμα έχει την ίδια ετυμολογία με το ρήμα «νομίζω» (καθώς ένα νομισματικό σύστημα καταρρέει αν οι πολίτες δεν , +μ- '+ (, ότι το νόμισμα θα κρατήσει την ανταλλακτική του αξία) και το ουσιαστικό «νόμος» (καθώς, ανέκαθεν, απαιτείτο νομική παρέμβαση για να βοηθήσει τους πολίτες να , +μ- '+ (, ότι το νόμισμα όντως θα κρατήσει την ανταλλακτική του αξία).

Η ανταλλακτική αξία του χρήματος: Πληθωρισμός και αποπληθωρισμός στο στρατόπεδο συγκέντρωσης

Όταν ήμουν στην ηλικία σου δεν μπορούσα να καταλάβω με τίποτα ένα πράγμα. Άκουγα να μου λένε ότι ένα χαρτονόμισμα χιλίων δραχμών, το νόμισμα που είχαμε πριν το ευρώ, κόστιζε είκοσι δραχμές να τυπωθεί. «Τότε πως αξίζει χίλιες δραχμές» αναρωτιόμουν, «όταν κοστίζει μόνο είκοσι». Το μόνο που κάπως καταλάβαινα ήταν ότι, αν και κόστιζε μόνο είκοσι δραχμές να τυπωθεί, κανείς δεν είχε το δικαίωμα να τα τυπώνει, πλην τους κράτους, και έτσι εξηγείτο πως κάτι

που κόστιζε είκοσι είχε ανταλλακτική αξία χιλίων χρηματικών μονάδων. Κλειδί στο αίνιγμα αυτό είναι η διαφορά μεταξύ της ανταλλακτικής και της βιωματικής, ή της χρηστικής, αξίας του νομίσματος.

Μια καλύτερη απάντηση στο ερώτημά μου εκείνο δίνει η παρατήρηση του Radford ότι όσο σπανιότερα ήταν τα τσιγάρα σε σχέση με τα υπόλοιπα αγαθά που έβαζε στα δέματα ο Ερυθρός Σταυρός, τόσο μεγαλύτερη η ανταλλακτική, ή η αγοραστική, αξία του κάθε τσιγάρου. Κάποιες εποχές, ο Ερυθρός Σταυρός περιλάμβανε στα δέματα πιο πολλά τσιγάρα, χωρίς να βάζει και πιο πολλή σοκολάτα, ή πιο πολύ καφέ ή τσάι. Τότε, συνέβαινε το εξής: Το κάθε ένα τσιγάρο «αγόραζε» λιγότερο καφέ, πιο λίγη σοκολάτα, λιγότερο τσάι. Έχει μια λογική αυτό: Καθώς αντιστοιχούσαν πιο πολλά τσιγάρα στο σύνολο του καφέ και του τσαγιού στο στρατόπεδο, στο κάθε τσιγάρο αντιστοιχούσαν πιο λίγος καφές, λιγότερο τσάι!

Και το αντίθετο. Σε περιόδους που τα δέματα του Ερυθρού Σταυρού περιείχαν λιγότερα τσιγάρα από άλλοτε, τα τσιγάρα ανέβαιναν σε αξία αφού το κάθε ένα αντιστοιχούσε σε περισσότερο καφέ, ζάχαρη κτλ από πριν. Έτσι αυτοί που είχαν αποθηκεύσει τσιγάρα (αντί να τα ανταλλάξουν με άλλα προϊόντα, ή να τα καπνίσουν) έβλεπαν το «κομπόδεμά» τους, την περιουσία τους σε τσιγάρα, να ανατιμάται. Μάλιστα, ο Radford διηγήθηκε την εξής ενδιαφέρουσα ιστορία:

Ένα βράδυ, η συμμαχική αεροπορία σφυροκόπησε ανελέητα την περιοχή που βρισκόταν το στρατόπεδο. Οι βόμβες έπεφταν όλο και πιο κοντά, έως ότου κάποιες έσκασαν μέσα στο στρατόπεδο. Όλο το βράδυ, οι αιχμάλωτοι αναρωτιόντουσαν αν θα είναι ζωντανοί με την αυγή. Την επόμενη μέρα, η ανταλλακτική αξία των τσιγάρων είχε εκτιναχθεί στα ουράνια! Γιατί; Επειδή κατά την διάρκεια της ατελείωτης εκείνης νύχτας, οι αιχμάλωτοι, πάνω στην αγωνία τους, και υπό τον ήχο των βομβών, κάπνιζαν το ένα τσιγάρο πάνω στο άλλο. Το πρωί, η ποσότητα των τσιγάρων, σε σχέση με τα υπόλοιπα, αγαθά, είχε συρρικνωθεί και η ανταλλακτική αξία του κάθε εναπομείναντος τσιγάρου ήταν πολύ, πολύ μεγαλύτερη.

Ο βομβαρδισμός είχε, επιγραμματικά, προκαλέσει τον λεγόμενο...

αποπληθωρισμό – δηλαδή την αύξηση της ανταλλακτικής αξίας των χρηματικών μονάδων, που προκαλεί του λόγου της ποσότητας του χρήματος ως προς την ποσότητα όλων των άλλων αγαθών. Το αντίθετο δηλαδή εκείνου που ονομάζουμε **πληθωρισμό** – δηλαδή της μείωσης της ανταλλακτικής αξίας των χρηματικών μονάδων. Σε περιόδους πληθωρισμού, χρειάζεσαι όλο και περισσότερες χρηματικές μονάδες για να αγοράσεις τα υπόλοιπα αγαθά. Για να το πω διαφορετικά, οι τιμές όλων των αγαθών, σε όρους αριθμούς τσιγάρων, αυξάνονται. Αντίθετα, ο αποπληθωρισμός οδηγεί στην μείωση των τιμών, σε όρους αριθμού τσιγάρων, όλων των άλλων αγαθών.

Επιτόκια: Η τιμή του χρήματος στο στρατόπεδο

Στη διάρκεια του 1942, όταν η εξέλιξη του πολέμου ήταν ακόμη απρόβλεπτη και οι αιχμάλωτοι φοβόντουσαν ότι μπορεί να περάσουν χρόνια προτού επιστρέψουν σπίτι τους, οι τιμές των αγαθών στο στρατόπεδο (σε τσιγάρα) ήταν σχετικά σταθερές. Το στοιχειώδες οικονομικό σύστημα του στρατοπέδου ενέπνεε εμπιστοσύνη στα μέλη του. Σε εκείνη την περίοδο, κάποιοι, εκείνοι με το πιο οξυμένο εμπορικό πνεύμα και τον μεγαλύτερο συσσωρευμένο «πλούτο», άρχισαν να λειτουργούν ως «τραπεζίτες». Τους παρουσιαζόταν κάποιος του οποίου είχε τελειώσει ο καφές και δεν είχε αρκετά τσιγάρα να αγοράσει άλλον. Ο «τραπεζίτης» του δάνειζε 10 τσιγάρα υπό την προϋπόθεση, τον επόμενο μήνα που θα παραλάμβαναν τα δέματα του Ερυθρού Σταυρού, να του επιστρέψει 12 τσιγάρα.

Με άλλα λόγια ο δανεισμός ξεπέρασε τα φιλικά όρια και μετετράπη και αυτός σε εμπόριο. «Σου δίνω 10 τσιγάρα τώρα. Και τα αποχωρίζομαι και παίρνω το ρίσκο να μην τα ξαναδώ ποτέ. Η αμοιβή μου είναι 20% το μήνα.» Γιατί ο δανειζόμενος να δεχθεί αυτή τη συναλλαγή; Θα την δεχθεί εφόσον προτιμά 10 τσιγάρα τώρα (ή τα αγαθά που αντιστοιχούν σε 10 τσιγάρα τώρα) και 12 λιγότερα τον επόμενο μήνα, παρά κανένα τώρα και 12 περισσότερα τον επόμενο μήνα.

Τα πράγματα άλλαζαν όταν οι τιμές των αγαθών, σε τσιγάρα, άρχισαν να ανεβοκατεβαίνουν. Τότε ανεβοκατέβαινε και το επιτόκιο. Τι ήταν αυτό που καθόριζε τον τόκο που εισέπρατε ο «τραπεζίτης», π.χ. τα δύο επί πλέον τσιγάρα σε ένα μήνα που αντιστοιχούν σε μηνιαίο επιτόκιο 20% επί του δανείου; Αν για παράδειγμα ο «τραπεζίτης» ζητούσε 50% επιτόκιο (δηλαδή πέντε επί πλέον τσιγάρα τον επόμενο μήνα), θα συμφωνούσε ο α-τσιγάρος συγκρατούμενός του;

Όταν οι «τραπεζίτες» προσδοκούσαν ότι μέσα στον επόμενο μήνα θα κατέφτανε στο στρατόπεδο μεγάλη ποσότητα τσιγάρων, η οποία θα έρριχνε την ανταλλακτική αξία τους, η προσδοκία αυτή τους έκανε να αυξήσουν το επιτόκιο που ήταν διατεθειμένοι να απαιτήσουν. Γιατί; Επειδή φοβόντουσαν ότι, στον επόμενο μήνα, η ανταλλακτική αξία των τσιγάρων τους θα μειωνόταν. Δηλαδή ότι οι τιμές σε τσιγάρα θα ανέβαιναν – ότι ένα μήνα αργότερα τα τσιγάρα τους θα αντιστοιχούν σε λιγότερο καφέ, μπισκότα κτλ – ότι θα υπήρχε **πληθωρισμός**. Άρα είχαν ένα παραπάνω λόγο να μετατρέψουν τα τσιγάρα τους σε άλλα αγαθά αμέσως (και σίγουρα προτού χάσουν την αξία τους).

Για να δεχτούν να τα δανείσουν σε κάποιον άλλον (ο οποίος θα τους επιστρέψει δεδομένη ποσότητα τσιγάρων σε ένα μήνα) όταν προσδοκούσαν **πληθωρισμό**, έπρεπε πρώτα να πειστούν να **μ.**, μετατρέψουν τα τσιγάρα τους **άμεσα** σε αγαθά – προτού δηλαδή χάσουν μέρος της ανταλλακτικής τους αξίας. Και για να πειστούν για αυτό πρέπει ο δανειζόμενος να συμφωνήσει να τους δώσει περισσότερα τσιγάρα τον επόμενο μήνα – δηλαδή να συμφωνήσει ότι το επιτόκιο θα είναι υψηλότερο ώστε να ακυρωθεί η αναμενόμενη απώλεια της αξίας των τσιγάρων από τον πληθωρισμό.

Βλέπεις λοιπόν που το κόστος του δανεικού χρήματος, το επιτόκιο, εξαρτάται από τις προσδοκίες για το επίπεδο των τιμών, για τον πληθωρισμό, ή τον αποπληθωρισμό. Όταν ο «τραπεζίτης» προβλέπει ότι η ανταλλακτική αξία του κάθε τσιγάρου θα μειωθεί κατά, π.χ., 10% (δηλαδή ότι θα έχουμε πληθωρισμό, ή αύξηση των τιμών των άλλων αγαθών κατά 10%, σε τσιγάρα), ζητά υψηλότερο επιτόκιο. Εκεί που ήταν διατεθειμένος να δανείζει 10 τσιγάρα τώρα σε αντάλλαγμα 12 τσιγάρων σε ένα μήνα, συνειδητοποιεί ότι αυτά τα 12 τσιγάρα σε ένα μήνα θα αξίζουν λιγότερο απ' ό,τι υπολόγιζε και, έτσι, απαιτεί περισσότερα από 12 τσιγάρα σε ένα μήνα σε αντάλλαγμα 10 τσιγάρων τώρα. Υπολογίζει ότι, αφού τα τσιγάρα θα χάσουν εν τω μεταξύ το 10% της αξίας τους, ένα μηνιαίο επιτόκιο 20% θα αυξήσει την αγοραστική του αξία τον επόμενο μήνα μόνο κατά $20\% - 10\% = 10\%$. Άρα, το πραγματικό επιτόκιο έχει μειωθεί στο 10% (από το 20%) λόγω της προσδοκώμενης αύξησης των τιμών – λόγω του πληθωρισμού.

Συνεπώς, εάν ήταν εξ αρχής έτοιμος να δανείσει τσιγάρα υπό τον όρο να αυξήσει την αγοραστική τους αξία κατά 20% μέσα σ' ένα μήνα, τώρα που προσδοκά μηνιαίο πληθωρισμό 10% δεν θα θέλει να τα δανείσει με το ίδιο επιτόκιο (20%). Ποιο είναι το επιτόκιο που θα δεχόταν; Η απάντηση είναι 30% μηνιαίως μιας και ξέρει ότι τα τσιγάρα που θα εισπράξει από τον «πελάτη» σε ένα μήνα θα είναι υποτιμημένα κατά 10%. Άρα μόνο εάν το μηνιαίο επιτόκιο ισούται με 30% το πραγματικό επιτόκιο θα είναι, και πάλι, $30\% - 10\% = 20\%$.

Το συμπέρασμα από τα πιο πάνω είναι ότι το επιτόκιο τείνει να ανεβαίνει σε περιόδους πληθωρισμού και να μειώνεται σε περιόδους αποπληθωρισμού. Μάλιστα, σε περιόδους κρίσης (όπως στις μέρες μας), πέφτει στο μηδέν. Πρόσεξε όμως ότι ακόμα και τότε, όταν το επιτόκιο είναι μηδέν, το πραγματικό επιτόκιο είναι... θετικό. Π.χ. όταν οι τιμές μειώνονται κατά 10%, ένα μηδενικό επιτόκιο σημαίνει ότι ο δανειζόμενος δανείζεται 10 τσιγάρα σήμερα, επιστρέφει 10 τσιγάρα στον «τραπεζίτη» σε ένα μήνα αλλά αυτά τα 10 τσιγάρα τον επόμενο μήνα έχουν μεγαλύτερη ανταλλακτική αξία απ' ό,τι τώρα. Αυτή η αύξηση της ανταλλακτικής αξίας που «εισέπραξε» ο «τραπεζίτης» είναι ένα θετικό **πραγματικό επιτόκιο** – όπου το πραγματικό επιτόκιο ισούται με την διαφορά του επιτοκίου και του πληθωρισμού. Όταν λοιπόν το επιτόκιο είναι μηδέν και έχουμε αποπληθωρισμό 10%, δηλαδή έχουμε πληθωρισμό -10%, το **πραγματικό επιτόκιο** ισούται με μηδέν μείον το μείον 10%. Δηλαδή με $0 - (-10\%) = +10\%$!

Είδες γιατί, στην Εποχή της Κρίσης, λόγω του αποπληθωρισμού, τα πραγματικά επιτόκια δεν μπορούν ποτέ να εκμηδενιστούν; Να γιατί η Κρίση αυτοτροφοδοτείται από την προσδοκία του αποπληθωρισμού: το κόστος δανεισμού αυξάνεται εν μέσω Κρίσης, παρά τα μηδενικά επιτόκια, και έτσι οι επιχειρηματίες αποφεύγουν να δανείζονται για να προβούν σε επενδύσεις, δίνοντας στην Κρίση μεγαλύτερη... ισχύ και διάρκεια.

Μεγάλες Προσδοκίες

Αντίθετα με την Φύση, που δεν δίνει δεκάρα για τις απόψεις μας για αυτήν, για τις προσδοκίες μας (π.χ. ο καιρός και τα άλλα φυσικά φαινόμενα εξελίσσονται ανεξάρτητα από τι πιστεύουμε εμείς για αυτά), στην οικονομία οι προσδοκίες μας παίζουν καθοριστικό ρόλο. Το στρατόπεδο του Radford, όπως μόλις είδαμε, είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα, που έρχεται να προστεθεί στις Οιδιπόδειες Αγορές του προηγούμενου κεφαλαίου.

Οι ειδήσεις από το μέτωπο είχαν ιδιαίτερο αντίκτυπο στην ανταλλακτική οικονομία του στρατοπέδου. Όταν άκουγαν, συνήθως χρησιμοποιώντας ραδιόφωνα που κατασκεύαζαν μόνοι τους (πίσω από τις πλάτες των γερμανών φρουρών), ότι ο γερμανικός στρατός προελαύνει στην Ρωσία, υπολόγιζαν ότι θα παραμείνουν αιχμάλωτοι για πολύ καιρό ακόμα και, έτσι, οι τιμές των αγαθών έτειναν να σταθεροποιηθούν. Όταν όμως άρχιζαν να καταλαβαίνουν ότι πλησίαζε το τέλος του πολέμου, που θα έφερνε την απελευθέρωσή τους και την κατάργηση της ανταλλακτικής τους οικονομίας, τα επιτόκια τινάχτηκαν στον αέρα καθώς κανείς δεν ήθελε να «επενδύσει» σε ένα αβέβαιο μέλλον – να αποταμιεύσει δηλαδή τσιγάρα ώστε να τα δανείσει σε άλλους.

Κάποια στιγμή, όταν πλέον το μέτωπο έφτασε κοντά στα σύνορα της Γερμανίας, σταμάτησαν να έρχονται και τα δέματα από τον Ερυθρό Σταυρού. Έτσι οι κρατούμενοι κάπνισαν τα τσιγάρα που είχαν συσσωρεύσει, τα χρέη που είχαν κάποιοι στους «τραπεζίτες» έγιναν... καπνός (δηλαδή, στην σύγχρονη γλώσσα, «κουρευτήκαν» ολοκληρωτικά), και η ανταλλακτική οικονομία κατέρρευσε. Είναι προφανές ότι μια εγχρήματη οικονομία δεν μπορεί να λειτουργήσει ούτε στοιχειωδώς υπό συνθήκες εξαθλίωσης και βαθιάς ανασφάλειας. Μόνο και μόνο η προσδοκία της κατάρρευσης είναι ικανή να φέρει την... κατάρρευση.

Από τα τσιγάρα στο πολιτικό χρήμα: η διαφορά της οικονομίας του στρατοπέδου από εγχρήματες οικονομίες

Όπως και στα στρατόπεδα και τις φυλακές, έτσι και στις κοινωνίες κάποια αγαθά αναδεικνύονταν για αιώνες ως χρηματικές μονάδες. Έπρεπε να είναι σχετικά ανθεκτικά και εύκολα στην αποθήκευση και την μεταφορά. Έπρεπε να διαθέτουν «χημικά» χαρακτηριστικά που να μαγεύουν τους ανθρώπους – π.χ. το χρυσάφι που, αντίθετα με τα άλλα μέταλλα, δεν σκουριάζει ή τα τσιγάρα που περιέχουν την εθιστική νικοτίνη. Έπρεπε, ακόμα, να είναι σχετικά σπάνια και με σημαντική βιωματική αξία ανεξαρτήτως ανταλλακτικής αξίας (όπως δηλαδή και τα τσιγάρα στις φυλακές).

Τα αγαθά που είχαν όλες αυτές τις ιδιότητες ταυτόχρονα ήταν τα μέταλλα. Τα πιο σπάνια μέταλλα (π.χ. ο χρυσός ή ακόμη και ο σίδηρος που, όταν πρωτοανακαλύφθηκε, ήταν ιδιαίτερα σπάνιος) γρήγορα τεμαχίστηκαν σε ισοβαρή κομμάτια, συνήθως κυκλικά (για να είναι ακίνδυνα στην αφή), και έγιναν

η πρώτη ύλη για τα νομίσματα. Άλλα μέταλλα (ή κράματα μετάλλων) χρησιμοποιήθηκαν ως χρηματικές μονάδες χαμηλότερης αξίας.

Από την αρχαιότητα κιόλας, τα κράτη, οι ηγεμόνες, ένιωσαν την ανάγκη να προστατέψουν τους υπηκόους τους από τα κίβδηλα νομίσματα. Στην αρχαία Ελλάδα υπήρχαν συγκεκριμένες διαδικασίες ελέγχου των νομισμάτων που εφαρμόζονταν από επίσημους δοκιμαστές στα λιμάνια, στις αγορές. Σε περίπτωση που κάποιος συλλαμβανόταν να διοχετεύει κίβδηλα νομίσματα, οι ποινές ήταν πολύ αυστηρές (από μαστίγωμα μέχρι εκτέλεση). Όμως επειδή η πρόληψη είναι προτιμότερη από την πάταξη, γρήγορα ανέλαβαν οι πόλεις την έκδοση των νομισμάτων. Για να είναι δύσκολο σε οποιονδήποτε να κατασκευάσει νομίσματα (και άρα να τα νοθεύσει χρησιμοποιώντας κράματα που αποτελούνται από φθηνότερα μέταλλα), οι νομισματικές αρχές φρόντιζαν να αποτυπώνουν περίπλοκα σχέδια στα νομίσματά τους τα οποία πλέον μετατράπηκαν και σε σύμβολα της εξουσίας της πόλης, του τύραννου, του κράτους.

Από πολύ νωρίς, λοιπόν, οι κυβερνήσεις ανέλαβαν την ευθύνη της δημιουργίας ενός κλίματος εμπιστοσύνης του κόσμου απέναντι στο χρήμα. Την σταθερότητα της αξίας του νομίσματος που εξασφαλιζόταν αυτόματα στο στρατόπεδο συγκέντρωσης (επειδή ο αριθμός των τσιγάρων, και άρα η αξία τους, παρέμενε σχετικά σταθερός λόγω εγγενών ελλείψεων), ανέλαβαν να την «διαφυλάξουν» οι ηγεμονικές αρχές. Με το αζημείωτο βέβαια, καθώς οι ηγεμόνες άδραξαν την ευκαιρία που τους έδινε η εξουσία τους επί του χρήματος να φορολογούν τους υπηκόους τους. Έτσι το χρήμα πολιτικοποιήθηκε, και έγινε αναπόσπαστα δεμένο με το χρέος και τους φόρους, από την πρώτη σχεδόν μέρα που γεννήθηκε.

Εδώ έγκειται μια σημαντικότερη διαφορά μεταξύ των τσιγάρων του στρατοπέδου του Radford και του χρήματος το οποίο εξέλιξαν οι πρώτες κοινωνίες. Όπως σου είπα στο πρώτο κεφάλαιο, **το μεταλλικό χρήμα /0, γεννήθηκε για να βοηθά τις ανταλλαγές** (όπως έγινε με τα τσιγάρα στο στρατόπεδο του Radford) αλλά **γεννήθηκε για να καταγράφονται τα χρέη των ανίσχυρων απέναντι στους ισχυρούς**. Καθώς οι ισχυρότεροι των ισχυρών αντλούσαν όλο και μεγαλύτερη εξουσία από την δυνατότητα να αποσπούν το πλεόνασμα που παρήγαγαν οι άλλοι παρήγαγαν, είναι φυσικό ότι, διαχειριζόμενοι και «εγγυούμενοι» το χρήμα της κοινωνίας στη οποία ηγεμόνευαν, κατάφερναν να επεκτείνουν την εξουσία τους και να χαίρονται της μερίδα του λέοντος του κοινά παραχθέντος πλεονάσματος.

Στο στρατόπεδο του Radford το χρήμα ήταν απολίτικο. Σε όλες τις άλλες κοινωνίες, ήταν πάντα βαθειά πολιτικό. Γιατί; Επειδή **1%+ 1%"!%)#0/+ %+(Radford /0, (#2"*0 #!"!3432. Δεν υπήρχε εργασία. 5#2"*!, μ), + !,%!66!378 2/. #!"!*97,%4, !3!9: , ,** τα οποία έπεφταν ως μάννα εξ ουρανού στο στρατόπεδο, ελέω του Ερυθρού Σταυρού. Όταν, λοιπόν, το χρήμα συνυπάρχει με την παραγωγή, καθίσταται αυτόματα πολιτικό εργαλείο. Μόνο σε καθαρά ανταλλακτικές οικονομίες, στο πλαίσιο των οποίων δεν παράγεται

τίποτα, το χρήμα παίζει έναν απολίτικο, «τεχνικό» ρόλο μέτρησης των σχετικών ανταλλακτικών αξιών των άλλων αγαθών.

Πέραν του στρατόπεδου του Radford μπορείς να σκεφτείς κάποια άλλη τέτοια ανταλλακτική οικονομία; Θα σου δώσω ένα παράδειγμα της δικής σου γενιάς: Τις «κοινότητες» παικτών video games όπου κάποια αγαθά (π.χ. σπάνιες ασπίδες, καπέλα ή σπαθιά) αποκτούν τον ρόλο που είχαν τα τσιγάρα στο στρατόπεδο του Radford, βοηθώντας τους παίκτες των συγκεκριμένων video games να δημιουργούν εκτεταμένες ανταλλακτικές οικονομίες.

Bitcoin: Μια σύγχρονη προσπάθεια δημιουργίας απολίτικου χρήματος

Θα σε πάω τώρα πολλά χρόνια μπροστά, στο 2008 όταν μια μεγάλη οικονομική κρίση μπόλιασε τις δυτικές κοινωνίες με πρωτοφανή κυνισμό απέναντι στους άρχοντες του χρήματος, τόσο τους ιδιώτες τραπεζίτες όσο και στους πολιτικούς που διαχειρίζονταν το πολιτικό, το κρατικό, χρήμα. Αυτή η Κρίση, που ξεκίνησε στις τράπεζες το 2008 και συνεχίζεται συνεχώς μεταλλασσόμενη σε όλα τα μήκη και πλάτη του πλανήτη, έδωσε το κίνητρο σε πολλούς να ονειρευτούν ένα νόμισμα που να θυμίζει τα... τσιγάρα του στρατόπεδου του Radford: Ένα νόμισμα απο-κρατικοποιημένο, απολίτικο και εκτός του ελέγχου των ισχυρών της Γης. Ένα νόμισμα δημιουργημένο από τους πολίτες για τους πολίτες. Ένα νόμισμα το οποίο να μην μπορεί κανείς τραπεζίτης να επιρρεάζει κατά το δοκούν κατά της κοινωνίας των χρηστών του. Ένα νόμισμα χωρίς το κράτος από πίσω του να το χειραγωγεί, χωρίς τα σαΐνια του χρηματοπιστωτικού συστήματος να το υπονομεύουν.

«Ποιος θα τυπώνει όμως ένα τέτοιο χρήμα, αν είναι χάρτινο;» «Ποιος θα το δημιουργεί, αν είναι μεταλλικό;» «Και ποιος θα ελέγχει την ποιότητα και την ποσότητα του χρήματος αν δεν το κάνει το κράτος;» Αυτά τα αναπάντητα ερωτήματα φάνηκε να απαντώνται με την ψηφιακή επανάσταση και, ιδίως, με το Διαδύκτιο. Το νέο χρήμα θα ήταν ψηφιακό! Δεν θα είχε καμία φυσική παρουσία αλλά θα ζούσε μόνο στους υπολογιστές και στα κινητά μας. Χρήμα με ανταλλακτική αξία αλλά καμμία βιωματική ή χρηστική αξία – αντίθετα τα μεταλλικά χρήματα ή τα τσιγάρα, ή ακόμα και τα εν δυνάμει συλλεκτικά χαρτονομίσματα.

Το όνειρο για νέα ψηφιακά νομίσματα, τα οποία θα είναι διεθνή και δεν θα υπόκεινται σε κρατικό έλεγχο, είναι τόσο παλιό όσο και το Διαδίκτυο. Το πρόβλημα με τα ψηφιακά νομίσματα όμως είναι το εξής: Δεδομένου ότι όλα τα ψηφιακά «αντικείμενα» (π.χ. μια φωτογραφία, ένα τραγούδι) είναι ένα σύνολο ψηφίων (ή πληροφοριών), ποιος μας σταματά, εφόσον διαθέτουμε έστω και μια μόνο μονάδα ψηφιακού νομίσματος, από το να κάνουμε συνεχώς copy-paste αυτή την μονάδα, το αντίστοιχο δηλαδή του να τυπώνει ο καθένας μας το δικό του χρήμα επ' άπειρον; Κάτι τέτοιο θα αντιστοιχούσε στο να διαθέτει ο κάθε αιχμάλωτος του στρατόπεδου του Radford άπειρη ποσότητα τσιγάρων. Τότε, ο

πληθωρισμός τσιγάρων θα έτεινε στο άπειρο, με αποτέλεσμα τα τσιγάρα να έχουν μηδενική ανταλλακτική αξία.

Μια απάντηση στον γρίφο αυτόν στάλθηκε με email την 1^η Νοεμβρίου του 2008, μερικές εβδομάδες μετά την απαρχή της Μεγάλης Κρίσης του 2008. Το email υπέγραφε ένας Satoshi Nakamoto, ψευδώνυμο ατόμου του οποίου την πραγματική ταυτότητα ποτέ κανείς δεν έμαθε. Στο email του ο «Nakamoto» περιέγραφε έναν ιδιοφυή αλγόριθμο (δηλαδή πρόγραμμα υπολογιστή, κάτι σαν App) που θα αποτελούσε την βάση, το θεμέλιο, για ένα νέο **ψηφιακό νόμισμα** – το λεγόμενο **bitcoin**. Ένα νέο νόμισμα μηδενικής βιωματικής αξίας, το οποίο έχει ανταλλακτική αξία επειδή κανένας δεν μπορεί να το αντιγράψει, να το νοθεύσει ή να το προσεταιριστεί εις βάρος των υπόλοιπων χρηστών του.

Έως το email του Nakamoto, όλες οι προταθείσες λύσεις ενέπλεκαν κάποιον θεσμό εκτός Διαδικτύου ο οποίος θα αστυνόμει τις ψηφιακές συναλλαγές εμποδίζοντας τον υπερπληθωρισμό που θα «εγγυόταν» η δυνατότητα copy-paste. Ποιοι θεσμοί; Μια τράπεζα, μια εταιρεία έκδοσης πιστωτικών καρτών (σαν την VISA ή την MASTERCARD), κρατικές αρχές κλπ. Τέτοιο «κεντρικά ελεγχόμενο» ψηφιακό χρήμα θα παρέμενε άκρως πολιτικό, και δεν θα θύμιζε σε τίποτα τα τσιγάρα του στρατόπεδου του Radford.

Η ομορφιά του αλγόριθμου του Nakamoto ήταν ότι δεν χρειαζόταν κάποια «αρχή» να το αστυνομεύει, ούτε κρατική ούτε και ιδιωτική: η αστυνόμηση των συναλλαγών θα γινόταν από την ίδια την κοινότητα των χρηστών του bitcoin, όπως και με τα τσιγάρα στο στρατόπεδο (όπου όλοι οι αιχμάλωτοι συμμετείχαν στην διαχείριση του νομίσματός τους – των τσιγάρων). Πως όμως θα γινόταν αυτό στο Διαδύκτιο; Η ιδέα ήταν πως τα «ίχνη» κάθε μεταβίβασης ενός bitcoin από ένα άτομο, ή λογαριασμό στο Διαδύκτιο, στο άλλο άτομο, ή λογαριασμό, θα καθίσταντο ορατά σε όλους όσους χρησιμοποιούν bitcoin για τις συναλλαγές τους. Έτσι όποιος θέλει μπορεί να διαθέσει μέρος της υπολογιστικής δύναμης του υπολογιστή του για να βοηθά την «κοινότητα» να έχει πλήρη εικόνα του τι συμβαίνει στο κάθε bitcoin (εξασφαλίζοντας ότι κανείς δεν θα κάνει copy-paste τα bitcoin που διαθέτει) – ουσιαστικά καθιστώντας δυνατή την συλλογική αστυνόμηση του νέου, απολίτικου, νομισματικού συστήματος.

Όπως όμως συμβαίνει συχνά, το bitcoin έπεσε θύμα της επιτυχίας του. Παρά το γεγονός ότι κανείς δεν κατάφερε να παρέμβει στον αλγόριθμο του Nakamoto, το «κακό» το παληκάρι ξέρει κι άλλο μονοπάτι (αν είναι να υφαρπάξει τον πλούτο των άλλων): Καθώς η ανταλλακτική αξία του bitcoin ανέβαινε, πολλοί κάτοχοι μεγάλων ποσοτήτων bitcoin άρχισαν να φοβούνται ότι κάποιος χάκερ θα μπει στον υπολογιστή τους και θα κλέψει, ψηφιακά, τα χρήματά του. Τότε, κάποιοι «επιχειρηματίες» του Διαδικτύου άρχισαν να προσφέρουν ηλεκτρονικές υπηρεσίες φύλαξης των bitcoin σου (σε δικό τους ασφαλές server) για ένα μικρό ποσό. Έως ότου κάποιοι εξ αυτών «εξαφανίστηκαν» με bitcoin εκατομμυρίων.

Η ιστορία αυτή έχει σημασία. Μας θυμίζει τους λόγους που το χρήμα δεν μπορεί παρά να ελέγχεται από το κράτος, καθώς μόνο το κράτος μπορεί να σου εξασφαλίσει ότι, αν κάποιος το «σκάσει» με τα χρήματά σου, (α) τα κλεμμένα χρήματα θα σου επιστραφούν, και (β) το κλέφτης θα κυνηγηθεί και θα τιμωρηθεί. Μπορεί να το αντιπαθούμε, όμως το κράτος είναι, σε τελική ανάλυση, η μοναδική μας ελπίδα για να ζούμε πολιτισμένα με με αφάλεια. Απομένει να βρούμε την δύναμη να το ελέγχουμε συλλογικά και όχι να το αφήνουμε να μετατρέπεται στον ατζέντη επί μέρους συμφερόντων.

Η επικίνδυνη φαντασίωση του απολίτικου χρήματος

Από τότε που η βιομηχανική επανάσταση κατέστησε δυνατή την δημιουργία τεράστιων εταιρειών-δικτύων (π.χ. τις Edison και Ford στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και τις Google και Apple σήμερα), οι κοινωνίες % . 8 αγοράς έδεσαν τις τύχες της με την δυνατότητα απότομης και σημαντικής αύξησης του χρέους. Σου έχω ήδη εξηγήσει, από το δεύτερο κεφάλαιο, πως η «έκρηξη» του πλούτου που έφερε η κοινωνία % . 8 αγοράς θα ήταν αδύνατη χωρίς το χρέος που δημιουργούν οι τραπεζίτες βάζοντας τον μακρύ τους χέρι στο μέλλον, αποσπώντας αξία που δεν έχει παραχθεί ακόμα, και φέρνοντας την στο παρόν – υπό την μορφή δανείων προς τους επιχειρηματίες. Ε, λοιπόν, για να χτιστούν οι εταιρείες-κολοσσοί (Edison, Ford, Google, Apple κλπ), χρειάστηκε να δημιουργηθεί πολύ μεγάλο χρέος του παρόντος στο... μέλλον.

Κάτι τέτοιο ήταν αδύνατον να γίνει με νομισματικό σύστημα σαν αυτό των τσιγγάρων στο στρατόπεδο του Radford. Εκεί, όπως είπαμε, οι «τραπεζίτες» δάνειζαν τσιγγάρα που ήδη τους ανήκαν – που τα είχαν στα χέρια τους. Για να χτιστεί όμως η βαρειά βιομηχανία, τα τεράστια δύκτια παραγωγής και διανομής ενέργειας, οι σιδηρόδρομοι κλπ, δεν αρκούσαν τα υπάρχοντα «τσιγγάρα» των κοινωνιών της αγοράς – τα υπάρχοντα χρυσά νομίσματα, τα κυκλοφορούντα χαρτονομίσματα. Για αυτό τον λόγο, οι τραπεζίτες ανέπτυξαν αυτό που συζητήσαμε σε προηγούμενα κεφάλαια: την ικανότητα να δανείζουν χρήματα που δεν είχαν ούτε οι ίδιοι ούτε άλλοι – χρήματα που δημιουργούσαν από το τίποτα, πιστώνοντας με μια μονοκονδυλιά τον λογαριασμό του δανειζόμενου-επιχειρηματία. Είναι αυτό που, αλληγορικά, σου περιέγραψα ως δανεισμό αξίας από το μέλλον...

Ακόμα κι όταν τα κράτη (π.χ. στην δεκαετία του 1920) πάσχιζαν να κρατούν την ποσότητα του χρήματος σταθερή, και ανάλογη του χρυσού που διέθετε η κυβέρνηση (σε μια προσπάθεια να διατηρούν την ανταλλακτική αξία του χρήματος σταθερή – να αποφύγουν τον πληθωρισμό), οι τράπεζες έβρισκαν τρόπο να δημιουργούν ικανό «εικονικό» χρήμα για να τροφοδοτούν τα βιομηχανικά μεγαθήρια. Χωρίς να δανείζονται από κάποιον για να δανείσουν στον κ. Ford ή το κ. Edison, απλά πίστωναν τους λογαριασμούς των κυρίων αυτών με ανύπαρκτο χρήμα, εκείνοι μεταβίβαζαν αυτές τις πιστώσεις στους λογαριασμούς των προμηθευτών τους και των εργαζόμενων, οι προμηθευτές και οι εργαζόμενοι πίστωναν τους λογαριασμούς των μαγαζιών από τα οποία

αγόραζαν αγαθά και υπηρεσίες, η παραγωγή αυξανόταν, το ίδιο και τα εισοδήματα, κι έτσι οι δανειζόμενοι αποκτούσαν τα χρήματα που οι τραπεζίτες είχαν δημιουργήσει από το τίποτα! Και τον τόκο που έπρεπε να εισπράξουν οι τραπεζίτες.

Κάπως έτσι το παρόν δανειζόταν από το μέλλον αξία που δεν είχε ήδη παραχθεί, την έβαζε να «δουλέψει» με την ελπίδα να αποπληρώσει, από τα δεδουλευμένα, το μέλλον, με τόκο... Το πρόβλημα με αυτή την πρακτική είναι ότι πέφτει θύμα της επιτυχίας της, καθώς οι τραπεζίτες τείνουν να το παρακάνουν, αποσπώντας περισσότερη αξία από το μέλλον απ' όση μπορεί να παραγάγει το παρόν. Τότε έρχονται οι κρίσεις, η δυστυχία, η ανεργία. Για αυτό τα κράτη προσπαθούν να «συμμαζέψουν» τους τραπεζίτες, κάτι που δεν είναι εύκολο για πολιτικούς που παραέχουν «στενή» σχέση με τους τραπεζίτες, οι οποίοι συνήθως χρηματοδοτούν την προεκλογική τους καμπάνια!

Επιστρέφοντας στην δεκαετία του 1920, αν τα κράτη εμπόδιζαν τις τράπεζες να δημιουργήσουν νέο χρήμα, το βιομηχανικό θαύμα που άλλαξε τον κόσμο θα είχε εμποδιστεί και οι κοινωνίες % . 8 αγοράς θα είχαν αποτελεματωθεί. Από την άλλη, αφήνοντάς τις να δρουν ανεξέλεγκτα, δημιούργησαν τόσο νέο χρήμα που, μαζί με τα νέα εργοστάσια και τους ουρανοξύστες, δημιουργήθηκαν τεράστιες φούσκες, το σκάσιμο των οποίων το 1929 παρέσυρε την ανθρωπότητα στον βούρκο της βαρβαρότητας. Σχεδόν η ίδια ακολουθία γεγονότων έπληξε την ανθρωπότητα, ξανά, το 2008.

Πάμε τώρα πάλι στο bitcoin και στο όνειρο δημιουργίας απόλίτικου χρήματος: Στον βαθμό που η δόμηση του bitcoin αποτελεί ψηφιακή προσομοίωση της ιδέας ότι η ποσότητα χρήματος θα είναι σταθερή βρέξει-χιονίσει (όπως περίπου συνέβαινε με την ποσότητα των σιγάρων στο στρατόπεδο του Radford ή του χρυσού σε πλανητικό επίπεδο), αν η κοινωνία της αγοράς ενστερνιστεί σήμερα το bitcoin, θα βρεθεί άμεσα αντιμέτωπη με τα διλήμματα της δεκαετίας του 1920.

Μία περίπτωση είναι το τραπεζικό σύστημα να βρει τρόπους να δημιουργήσει περισσότερα bitcoin απ' ότι πραγματικά υπάρχουν (π.χ. μέσω πίστωσης λογαριασμών, όπως γινόταν στην δεκαετία του 1920, ή μέσω πολύπλοκων τεχνασμάτων όπως εκείνα που χρησιμοποιούσαν οι τραπεζίτες στις δεκαετίες του 1990 και 2000). Μια άλλη είναι να μην χρηματοδοτούνται οι επιχειρήσεις αρκετά κι έτσι η κοινωνία % . 8 αγοράς, που όπως είδαμε στο κεφάλαιο *Στοιχειωμένα Μηχανήματα*, να τείνει στην αποτελεμάτωση. Μπρος γκρεμός και πίσω ρέμμα, δηλαδή.

Ο λόγος που το χρήμα δεν μπορεί παρά να είναι «πολιτικοποιημένο», και η ποσότητά του να ελέγχεται από κάποια κρατική οντότητα, είναι ότι μόνο έτσι υπάρχει αμυδρή ελπίδα (χωρίς καμμία εγγύηση) για μια πορεία που να αποφύγει, από την μία, την Σκύλλα των φουσκών χρέους και μη βιώσιμης «ανάπτυξης» και, από την άλλη, την Χάρυβδη του αποπληθωρισμού και της Κρίσης. Κι από την στιγμή που οι αναπόφευκτες πολιτικές παρεμβάσεις, πάνω

στην ποσότητα και διαχείριση του δημόσιου χρήματος, είναι εξ ορισμού πολιτικές (καθώς επιρρεάζουν διαφορετικές ομάδες και κοινωνικές τάξεις διαφορετικά), μόνη μας ελπίδα για μια υποφερτή διαχείριση του χρήματος είναι η εξής: ο δημοκρατικός έλεγχος εκείνων που διαχειρίζονται, για πάρτη της κοινωνίας, το αναπόφευκτα πολιτικό χρήμα.

Θυμάσαι ότι κάτι ανάλογο συμπεράναμε στο προηγούμενο κεφάλαιο όσον αφορά τις πιθανότητες της ανθρωπότητας να αποφύγει την καταστροφή του πλανήτη μας; Δεν είναι καθόλου τυχαίο: Η δημοκρατία, όσο απαράδεκτα και να λειτουργεί σήμερα, παραμένει η μόνη ελπίδα της ανθρωπότητας, όσον αφορά το περιβάλλον, την ανθρώπινη εργασία και, όπως είδαμε σε τούτο το κεφάλαιο, την διαχείριση του χρήματος.

Επίλογος: Άυλο χρήμα και Οιδιπόδειες αγορές

Τα πρώτα νομίσματα, όπως τα τσιγάρα στο στρατόπεδο του Radford, εξελίχθηκαν όπως και οι κοινωνίες μας: στην αρχή, είχαν ως επί το πλείστον βιωματική αξία αλλά σιγά-σιγά επικράτησαν οι ανταλλακτικές αξίες. Τα τσιγάρα ήταν εθιστικά και έδιναν μια περίεργη, ανθυγεινή χαρά σε όσους τα κάπνιζαν. Όμως πολύ γρήγορα εξελίχθηκαν σε χρηματικές μονάδες με ανταλλακτική αξία ανεξάρτητη από τις ανθυγεινές «χαρές» που προσέφεραν σε όσους κάπνιζαν. Σήμερα, τα χρήματα που χρησιμοποιούμε δεν έχουν σχεδόν καμμία βιωματική αξία, καθώς τείνουν να είναι πλέον ψηφιακά, άυλα, άνευ κάποιας άλλης χρήσης.

Αν οι κοινωνίες μας θύμιζαν στο στρατόπεδο αιχμαλώτων του Radford, η φύση και λειτουργία του χρήματος θα ήταν αντίστοιχη με εκείνη των τσιγάρων στο στρατόπεδο. Όμως, οι κοινωνίες **% . 8** αγοράς διαφέρουν ριζικά από την ανταλλακτική οικονομία του στρατόπεδου. Οι κοινωνίες **% . 8** αγοράς εμπεριέχουν κάτι που έλειπε από το στρατόπεδο του Radford: παραγωγή και, συνεπώς, αγορά εργασίας. Έλειπαν, με άλλα λόγια, τόσο οι *Οιδιπόδειες Αγορές* του Κεφαλαίου 6 όσο και τα *Στοιχειωμένα Μηχανήματα* του Κεφαλαίου 5. Αυτή η ριζική έλλειψη παραγωγής και αγοράς εργασίας, κάνει τα τσιγάρα του στρατόπεδου να διαφέρουν έντονα από τα ευρώ της Ευρωζώνης, τα δολάρια των ΗΠΑ, τα γιεν των Ιαπώνων. Ποια η ουσία της διαφοράς αυτής; Η απάντηση διττή.

Πρώτον, το χρήμα ποτέ δεν μπορεί να είναι απολίτικο στις κοινωνίες **% . 8** αγοράς, όπως ήταν στο στρατόπεδο του Radford. Δεύτερον, η τάση των κοινωνιών **% . 8** αγοράς να γεννούν κρίσεις στο εσωτερικό τους (σε αντιδιαστολή με το στρατόπεδο του Radford, όπου τις κρίσεις προκαλούσαν εξωτερικά γεγονότα – όπως, π.χ., βομβαρδισμοί ή η είδηση ότι ο πόλεμος τελειώνει) σημαίνει ότι το χρήμα πρέπει να το διαχειριζόμαστε συλλογικά με στόχο την αποτροπή της κρίσης ή την ανακούφιση της κοινωνίας μετά την κρίση.

Όπως η χρήση των μηχανών, η κατανομή του κοινωνικού πλεονάσματος και η διαφύλαξη του περιβάλλοντος απαιτούν περισσότερο δημοκρατικό-συλλογικό

έλεγχο, και δεν επιδέχονται τεχνικών, απολίτικων λύσεων, έτσι και με το χρήμα: όσο δεν το διαχειριζόμαστε συλλογικά, πολιτικά, με γνώμονα το κοινό συμφέρον, οι ισχυροί το διασπαθίζουν και το χρησιμοποιούν με τρόπο που μεγεθύνει τις κρίσεις και αποσαθρώνει τις κοινωνίες.

Επιλεγόμενον

Όταν ολοκλήρωσα την συγγραφή αυτού του κεφαλαίου, συζήτησα το περιεχόμενό του με τον παππού σου, τον πατέρα μου. Τον ρώτησα αν, στην Μακρόνησο και στην Ικαρία, όπου πέρασε χρόνια εξόριστος τόσο στην διάρκεια του ελληνικού Εμφύλιου Πόλεμου (1946-1949) όσο και μετά το πέρας του, τα τσιγάρα αναδείχθηκαν σε χρηματικές μονάδες, όπως στο στρατόπεδο του Radford. Μου απάντησε:

«Όχι. Εμείς μοιραζόμασταν ό,τι δέματα έπαιρνε ο καθένας. Μια φορά, παρά το γεγονός ότι δεν κάπνιζα, ζήτησα από μια θεία μου να μου στείλει τσιγάρα. Με το που τα έλαβα, τα μοίρασα στους άλλους που κάπνιζαν – χωρίς να περιμένω κάτι από αυτούς. Έτσι κάναμε. Βοηθούσαμε ο ένας τον άλλον.»

Δεν έχω να προσθέσω κάτι βαρύγδουπο εδώ. Πέραν του να σου θυμίσω ότι οι αγοραίες ανταλλαγές είναι μία από τις μορφές ανταλλαγής στην οποία στηρίζεται ο κοινωνικός ιστός – όχι πάντα οι βέλτιστες ή οι πιο ελκυστικές. Ένα είναι σίγουρο: έχουν υπερισχύσει στις κοινωνίες % **8** αγοράς, δημιουργώντας πολύ πλούτο και, την ίδια στιγμή, ανείπωτη δυστυχία, τεράστια ανισότητα, καταστροφικές κρίσεις.